

יד
מהרי"ץ

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
שמות
טבת ה'תש"פ ב'של"א
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

בעניין הברכה על חכמי ישראל וחכמי אומות העולם, שחלק וכו' או שנתן וכו', תמיהת מהרי"ץ זיע"א על הבית יוסף וסיעתו שלא העירו על השינוי בגירסת הרמב"ם. חידוש מהר"ש שבזי זיע"א כי מברכים "שחלק מחכמתו ליראיו" גם על חכם יהודי הבקי בשבע החכמות, ושקלא וטריא בזה. סברת בעל משנה הלכות שאין ראוי לברך על חכם יהודי שלמד חכמות חיצוניות, ותירוצו מרן שליט"א על כך. חידושים נוספים מהתכלאל כת"י של מהר"ש שבזי זיע"א על אגדתא דפסחא. במחזו שרעב לא היו רגילים בנוסח ברכת המזון כל השנה, כיון שלא היה מצוי להם חטים. נוסח ברכת המזון בתכלאל שלו קרוב למה שהעלה מהרי"ץ בעץ חיים, והסבר לתוספת המלים שנהגו להוסיף במשך השנים בנוסח ברכת המזון אפי' אצל הבלדי. אבל עדיף לדייק. השלמה משיעור מוצש"ק מקץ התש"פ לגבי דעת מהרש"ל שבנוסח 'הנרות הללו' ישנן ל"ו תיבות, כיצד הדבר מסתדר בנוסח שלנו אשר יש בו מ"ו תיבות, תשובת השתילי זיתים מדברי הרד"א שאין מקפידים במנינם. גירסת השם אבודרהם. דעת מהרי"ץ זיע"א כי כן מקפידים במנין התיבות, בהיפך משיטת השאמי במקורה שאין צריך לדייק בדוקא במלות התפילות. האם מותר או אפשר לענות אמין לאחר נוסח "הנרות הללו". דחיית טענת חכם אחד שנמצא מין חגב אשר קרסוליו סמוכות לראשו, כי מה שמצא הוא המכונה גמל שלמה ואינו ממין החגבים. מבצע חלוקת הספר שלחן ערוך המקוצר חלק קדושה (מהדורא מוקטנת) למתחייבים ללמוד בו במשך ימי השובבי"ם. מכירה מסובסדת של ספר פסקי מהרי"ץ עם בארות יצחק – טהרה, לרגל ימי השובבי"ם. דברי מרן שליט"א בשבח הספר "אמת צרופה" מאת הרב יניב דהארי שליט"א שיצ"ל השבוע. חשיבות הלימוד בספר הזוהר הקדוש. אזהרה שלא להעמיק בעיון בספר הזוה"ק ללא טבילת עזרא, וכנראה זאת הסיבה של נפילת אנשי כת הדרדעים.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642

שלוחה 6

מספר השיעור בדיסקים ובקו "קול יהודי תימן" – 527

קול הלשון – 03-6171031

השיעור מוקדש לרפואת ולהצלחת מרת הודיה בת דוד לבית חדאד שתחי', שתזכה ללידה קלה על דרך הטבע בעתו ובזמנו. השם ב"ה יחזקנה ויאמצנה בקו הבריאות, וימלא כל משאלות לבה ולבכם לטובה ולברכה, אכ"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש לרפואת ולהצלחת מרת הודיה בת דוד לבית חדאד שתחי', שתזכה ללידה קלה על דרך הטבע בעת ובזמנו. השם ב"ה יחזקנה ויאמצנה בקו הבריאות, וימלא כל משאלות לבה ולבכם לטובה ולברכה, אכ"ר.

בעניין הברכה על חכמי ישראל וחכמי אומות העולם, שחלק וכו' או שנתן וכו', תמיהת מהרי"ץ זיע"א על הבית יוסף וסיעתו שלא העירו על השינוי בגירסת הרמב"ם.

מבואר בגמרא [מסכת ברכות דף נ"ח.], וברמב"ם [הלכות ברכות פ"י ה"א] ובשלחן ערוך [או"ח סי' רכ"ד], ובכל הפוסקים, כי תיקנו ברכה מיוחדת לאדם הרואה את חכמי ישראל, או את חכמי אומות העולם.

הרואה חכמי ישראל מברך, שחלק מחכמתו ליריאו. זו היא גירסת השלחן ערוך [שם], אף שישנם הגורסים שנתן. אבל הרואה חכמי אומות העולם, לפי כולי עלמא מברך, שחלק מחכמתו לבשר ודם. על מלכי אומות העולם מברך, שנתן מכבודו לבשר ודם, ועל מלכי ישראל מברך, שנתן – שחלק – מכבודו ליריאו.

השלחן ערוך [שם] מוסיף כי ברכת חכמי האומות מדברת באופן שהם חכמים בחכמת העולם, ולא מדובר בחכמת ובידיעת דתם, ובל"נ נראה לקמן את הדברים בצורה מפורטת יותר על איזה חכמות מדובר.

וכך כתב מהרי"ץ [עץ חיים ח"א דף קע"ה ע"ב] בזה"ל, ודוקא שהם חכמים בשבע חכמות, לא בחכמת פליליהם (אחרונים).

שבע החכמות האמורות מוזכרות בספרים רבים, ומכללם מפרט אותם החיד"א בספר מדבר קדמות [מערכת ח"ת], ובספר דבש לפי [גס"כ במערכת ח"ת], וכן בספר "המחשבה" שנקרא גם "הגלות והגאולה" [בהקדמתו דף ד']. ואף כי לא כולם אומרים את אותו הדבר, באופן כללי הדברים שווים.

אלו הם שבעת החכמות. היגיון, חשבון, שיעור, רפואה, ניגון, אלהות וכישוף. ההיגיון, כולל דקדוק, שהוא הסגנון. חשבון, כולל גם מתמטיקה, אלגברה וגיאומטריה. שיעור, הכוונה לגיאוגרפיה, צורת העולם וצורת הארץ. רפואה, כוללת את כל חכמת הטבע, צמחים ומחצבים. ניגון, ידוע. אלהות, היינו הכרת בורא העולם, והיסטוריה. כישוף, חוזים בכוכבים, קסמים וכיוצא באלו.

חכם גוי היודע את אלו, מברכים עליו את הברכה דלעיל. אבל אם הוא רק חכם בחכמת דתם, לא מברכים עליו, כי אין לידיעת הדת שלהם שום ערך. היא אינה נחשבת, כולה הבל וריק. דברים בטלים כאלו, בודאי אינם נחשבים חכמה. כל דתם היא שקרים וכזבים. מאידך, לשבעת חכמות העולם ישנן מעלות, כי במציאות הקב"ה ברא את העולם בחכמה. כיון שהיו אנשים שהתעסקו והתעמקו בזה, הבינו והשכילו, על כן כאשר אדם רואה אותם, עליו לברך את הברכה דלעיל, לשבח את הבורא ית' שנתן חכמה בלב בשר ודם להבין את מה שטמון בתוך הדברים הללו, ולפחות קצת.

אנחנו בעז"ה נחזור לנושא בהמשך, ונתעכב כעת על מה שמהרי"ץ מעמיד את הגירסא, שנתן מחכמתו, וכתב בזה"ל, שנתן מחכמתו ליריאו. בהרי"ף והטור ושלחן ערוך הגירסא "שחלק", גבי חכמי ישראל, וכן גרסי שחלק, במלכי ישראל.

ובהרמב"ם דפוסים וכתובת יד, בשתייהן גרסינן שנתן. מהרי"ץ ראה צורך לציין גם אל הדפוסים, ללמדנו כי אפילו בהם כתוב "שנתן". לא יתכן שגירסת הרמב"ם נעלמה מעיני החכמים בארצות אחרות, כי שיטתו איננה כתובה רק בכתבי היד שלנו. גלוי וידוע שהרמב"ם גורס "שנתן" בשניהם. וראיתי בגמרא הגירסא "שחלק", כגירסת הרי"ף. כוונתו כמובן לדפוסים שלנו. וחיפשתי באחרונים אם יעוררו בזה, ולא מצאתי לשום מפרש בזה.

זו סברא אחרת בכלל. יהודי העוסק בתורה, אפילו כמה שיעסוק וכמה שיעמיק, בכל זאת הוא לא יצליח להגיע אל תכלית התורה. לתורה אין סוף. אבל לחכמת האומות יש קץ ותכלית, ויתכן בהחלט שאדם ילמד את כל החכמה ההיא עד כדי שיגיע לדרגא שאין מה להוסיף עוד יותר מזה, לכן הסגנון בהם הוא "שנתן".

אלו הם שלושת הסברים שהביא מהרי"ן, אמנם הוא קיצר כדרכו ובמקורותיו הדברים ארוכים. וישנם ג"כ הסברים נוספים המובאים במפרשים.

מקשה על כך מהרי"ן, אף מבלי שניכנס לתירוצים הללו, כי מעצמם הם נכונים, מדוע עכ"פ הם לא התייחסו אל הרמב"ם?

וזה לשונו, איך שיהיה, דקדוק זה לא שייך לפי גירסת הרמב"ם. הרמב"ם אינו גורס כך. והיה מוכרח להעיר על זה. כיצד הבית יוסף לא התייחס לשיטת הרמב"ם? הוא הסביר הסברים נאים השייכים דוקא לפי הטור, אבל מדוע הוא התעלם מהרמב"ם שלא גורס כך? לכל הפחות היה לו לציין שהרמב"ם חולק בעיר הדבר.

ואני בעניותי נראה לע"ד לומר, דרבינו היה גורס בגמרא הנוסח שוה, בין בישראל בין באומות. דהיינו, מהרי"ן נוקט כי בודאי הרמב"ם לא חידש את הגירסא מדעתו, אלא כך היתה הגירסא לפניו גם בגמרא.

עתה מסביר מהרי"ן את כוונת הרמב"ם, בראיות נכוחות מפסוקים כי גם על חכמי ישראל התורה אמרה כי החכמה "ניתנה" להם, בלשון נתינה, וחז"ל ייסדו את הברכה כלשון המקראות. וזה לשונו, ולשונות המקראות מסייענו, דכתיב [שמות ל"א, ו'], וְכָל־כֹּהֵן כָּל־חֶכֶם לֵב נָתַתִּי חֶכְמָה. התורה לא אמרה "חלקתי", אלא "נתתי".

ומה מאד נפלאותי, שהרב בית יוסף דקדק בשינוי הנוסח, למה גבי חכמי ישראל אמר שחלק, ובחכמי האומות הנוסח שנתן? הבית יוסף שואל מדוע הבדילו בין חכמי האומות לבין חכמי היהודים, שבחכמי היהודים גרסו "שחלק", ואילו בחכמי האומות גרסו "שנתן"? מה הוא ההבדל?

ותירץ, מפני שנפשות ישראל חצובות מכסא הכבוד, הרי הם כחלק מהשם, מה שאין כן נפשות אומות העולם, והם כמי שנותן מתנה מנכסיו, שאינם חלק ממנו.

הבית יוסף מסביר את החילוק ואומר, כי נשמת עם ישראל היא גבוהה. חצובה מכסא הכבוד. כביכול הם חלק מן הקב"ה. כבר דיברנו בעבר [שיעור מוצש"ק מקץ התשע"ח] שלא לטעות ולפרש חלילה את הדברים כפשטן, לחשוב כאילו אנחנו ממש חלק מחלקיו ועצם מעצמיו, אלא היינו השתלשלויות מסויימות, ולא ממש כנ"ל. בכל אופן, נשמת עם ישראל גבוהה מאד, משא"כ אצל הגויים. עליהם אפשר למשול זאת לאדם בעל חנות חפצים מסויימים, הנותן מתנה לאיזה אדם ואומר לו "קח". לכן גורסים עליהם "שנתן", ומשא"כ אצל היהודים.

מוסיף מהרי"ן תירוץ נוסף בשם הב"ח. והבית חדש תירץ, כי לחכמי האומות לא נתן רק חכמה אנושית, אבל לא חלק להם מחכמת עצמותו שהיא התורה שכולה שמותיו של הקב"ה. לפי הב"ח ההבדל אינו ב"גברא", אלא ב"חפצא", כלומר בעצם החכמה. חכמת האומות היא רק ידיעת הטבע וכיו"ב, אבל לנו הקב"ה נתן את חכמת התורה, והיא מעצמותו של הקב"ה ממש, חלק ממנו יתברך, לכן מברכים "שחלק".

מביא מהרי"ן, הסבר שלישי בזה"ל, והלבוש תירץ, שחכמת האומות, אפשר לומר שהגיעו עד תכליתה, מה שאין כן חכמת ישראל. ולזה אמר חלק, כי איננה רק חלק מהכל.

אלא שיש לדחות, דאפשר דקאי אחכמה אנושית, כמעשה המשכן. מהרי"ן דוחה את הראיה ואומר, כי יתכן שנתנית החכמה האמורה כאן היא חכמה אנושית וטבעית, כיצד לבנות את המשכן ואת הכלים, וממילא מזה אין כל כך ראיה.

ומיהו, אשכחן סיוע ממקראות אחרים שאין עליהם תשובה, האחד, הפסוק במלכים א' [ה', כ"ו] דכתיב, וַיִּנָּתֶן חֲכָמָה לְשֹׁלֹמֹה בְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לוֹ. והנה היתה שאלת שלמה [שם ג', ט"ו], וְנָתַתָּ לְעֶבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ לְשֹׁפֵט אֶת עַמְּךָ לְהִבִּין בֵּין טוֹב לָרָע, כִּי מִי יוּכַל לְשֹׁפֵט אֶת עַמְּךָ הַכֶּבֶד הַזֶּה. הרי דהפסוק נקט לשון נתן ולא חלק, ואף על פי שהענין מדבר בחכמת התורה, חלק אלוה ממעל.

ובזהר תרומה קמ"ט ע"א אמרו, וי"י [בראשית י"ט, כ"ח], הוא ובית דינו. נתן חכמה, כמה דיהיב נבזבזא ומתנא לרחימיה ע"ש. ובדניאל [ב', כ"א] כתיב גם כן, יְהִיב חֲכָמָתָא לְחַפְיָמִין, וּמִנְדָּעָא לִידְעֵי בִּינָה. והנה על פי שני עדים יקום דבר, לגרוס נתן, בכולם.

ושוב מצאתי עוד סייעתא מגמרא – מסכת סנהדרין – פרק חלק דף ק"ד ע"א, בעובדא דשני בני אדם שנשבו מהר הכרמל וכו', ואמר ברוך ה' אלהי ישראל אשר בחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו, עכ"ל הגמרא. רואים כי גם על חכמי ישראל אומרים לשון נתינה. וכיון שזהו סגנון המקרא, למרות כל הסברות שאומרים הפוסקים דלעיל, עדיין אנחנו צריכים לאחוז בגירסת "שנתן", כי אין בדבריהם כדי מחייב, למרות שמצד עצמם הם נכונים.

חידוש מהר"ש שבזי זיע"א כי מברכים "שחלק מחכמתו ליראיו" גם על חכם יהודי הבקי בשבע החכמות, ושקלא וטריא בזה. סברת בעל משנה הלכות שאין ראוי לברך על חכם יהודי שלמד חכמות חיצוניות, ותירוצ מרן שליט"א על כך.

הנני אומר זאת כעת, כיון שזכינו לתכלאל שכתב מה"ר שלום שבזי זיע"א, ותוך כדי שעיינתי בגוף התכלאל מצאתי כמה חידושים שרציתי לעמוד עליהם, ככל שיספיק לנו הזמן, כי ישנם חידושים נוספים שלא נתעכב עליהם כעת.

התפלאתי לראות בנ"ד דבר חדש שהוא כתב, ואינו נמצא בשום ספר מהקדמונים, וממילא אינני יודע מה הוא המקור.

לשון התכלאל הרי הוא בשפה ערבית. מהרי"ן למשל מביא שם כך, אֶלְדִּי יִנְצֵר עֲלֵמָא אומות העולם, יברך וכו'. כוונתו היא, מי שרואה חכמי אומות וכו', כי חכמה בלשון ערב אומרים "עלם". ממשיך מהרי"ן ואומר, אֶלְדִּי יִנְצֵר עֲלֵמָא ישראל, יברך וכו'. אֶלְדִּי יִנְצֵר סְלֵאטִין – הרואה סולטנים, דהיינו מלכים – ישראל, יברך וכו'. ואן כאנו סְלֵאטִין אלגוים יברך וכו'.

כך הם דברי מהרי"ן, ותכלאל נוספים. אבל מה"ר שלום שבזי מוסיף בזה כמה דברים חדשים בזה"ל, אֶלְדִּי יִנְצֵר עֲלֵמָא אלגוים, דהיינו, מי שרואה חכמי הגוים. מְתֵל עֲלָם – כגון – אֶלְטָב – רפואה – ואלפלספה – פילסופיה – ואלהיאה – אסטרונומיה, תכונה – פֶּקֶט – בלבד. דהיינו, רק על אלו, יִפְאָרֵךְ – יברך – שנתן מחכמתו לבשר ודם.

מסתבר כי מה שכתב מהר"ש שבזי, שעליהם בלבד מברכים "שנתן מחכמתו" וכו', אין כוונתו למעט ארבעת החכמות האחרים, אלא כוונתו היא למעט את חכמת הדת שלהם, שהיא כולה הבל וריק כאמור. והראיה שפתח בלשון "כגון".

"טב" בלשון ערב הוא רפואה, וכוונתו לחכמת הרפואה בכלל. ישנם ספרי הרפואה הנקראים "כְּתָהֵב אֶלְטוֹב". "טָבִיב" הכוונה היא לרופא, וישנם הקוראים בלשון ערבי לרופא בשם "חֲכִים". לדוגמא רבי זכריה הרופא נקרא

שערי יצחק – השיעור השבועי

הרגיל ומצוי, יכול להיות בכל עיר ובכל שכונה. איננו נכנסים כעת להלכה ולמעשה, אבל פשטות ההלכה אומרת כי חכם ישראל היינו באופן שהוא חכם גדול בתורה, אף שאין עליו בספרי הקדמונים הגדרות מיוחדות.

והנה, מגיע חכם יהודי חכם, המתמצא טוב בחכמת התכונה למשל, או בחכמות אחרות שישנם, כי מה שכתב מהר"ש שבזי "פקט", כבר אמרנו שלא נתכוון בדוקא למעט שאר החכמות, ועיקר רצונו היה לאפוקי חכמת דתם, ולפי מה"ר שלום שבזי מברכים על חכם כזה ברכת שחלק מחכמתו ליריאו. [מהריב"ש ומהרי"ו לא הוסיפו כאן את המלה "פקט". וכן יש הבדלים קלים בין לשונם, לבין לשון מהרש"ש. אבל הכל הולך אל מקום אחד].

בנוסף שיטת מהר"ש שבזי בזה, חשובה לנו כעת, גם לאפוקי מחכם תימני קדמון אחד הנקרא מה"ר נתנאל פיומי שהבאנו את שיטתו [בשיעורי מוצש"ק כי תשא ויקהל ופקודי התשע"ח], שהיה בזמן הרמב"ם, מחבר הספר "בוסתאן אלעקול", דהיינו פרדס השכלים, שהוא נוקט כי כשם שישנם נביאים לאומות העולם, כמו שאחז"ל, כך יש גם להם דת אמתית מסויימת, והיא מועילה להם ומיועדת רק בשבילם.

אז דיברנו כי נראה לפי האמת שהוא אכן האמין בזה, ולא שכתב זאת רק כתירוץ. לאפוקי ממי שרצה לומר, שהוא רק רצה לשים דבר בפי היהודים, שידעו כיצד להשיב לאומות העולם. כי מרוב בערותם של מוסלמים, מי שאומר איזה דבר כנגד המשוגע שלהם, כגון שיאמר שלא היה נביא, הוא עלול להסתכן. לכן הוא הכין לו תירוץ טוב להתחמק ממנו, תאמר שהוא נביא, אבל בכל זאת הוא רק בשבילכם הערבים, אבל אנחנו לא צריכים אותו, כי הקב"ה נתן לנו את התורה על ידי משה רבינו. אתם המוסלמים לא היתה לכם תורה, לכן הקב"ה העמיד לכם "נביא". ואותו הדבר לנצרים.

בלשון ערב בשם, מארי יחיא אבן סלימאן אלטביב, או מארי יחיא אבן סלימאן אלחכים. חכים וטביב, הם אותו הדבר, כי בעבר היו קוראים לרופא כך בשם כללי, כי הוא "חכם".

ואח"כ מוסיף מהר"ש שבזי חידוש עצום בזה"ל, אֶלְדִּי יִנְצֵר חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל, הֵל פֶּאֲנֹו פִי הַדִּי אֶלְפִּנֹו אֶלְדִּי קֶלְנָא, או פִי פֶקָה אֶלְשְׁרִיעָה, יִבְאָרְךָ שְׁחֲלֵק מִחֲכָמְתֹו לִירִיאִיו. זוהי גירסת הש"ע, "שחלק", כי הוא שינה את הנוסח הישן. בגלל שהשלחן ערוך נכנס כבר אז אצלם, הם שינו נוסחאות בכמה וכמה דברים.

עכ"פ מדגיש מהר"ש שבזי כי אפילו אם יהודים הם היו חכמים במקצועות הללו, ללמדנו כי גם יהודים החכמים במקצועות הפילסופיה, או שהם רופאים, או עוסקים בתכונה דהיינו באסטרונומיה אותם מנינו מקודם, או שהם חכמים במשפטי ודיני התורה, מברכים עליהם שחלק מחכמתו ליריאו.

זהו חידוש, כי אנחנו היינו מבינים בפשטות שחכם יהודי המברכים עליו היינו דוקא באופן שהוא חכם בחכמת התורה, הוא גדול בתורה. אך הוא מחדש חידוש גדול, כי מברכים ברכה זו גם על חכם יהודי הבקי בחכמות העולם.

שאלה מהקהל: אז לפי זה הוא צריך לגרוס "שנתן".

תשובת מרן שליט"א: אבל אתה רואה, שאעפ"י כן הוא גורס "שחלק".

החילוק צריך לומר שהוא ב"גברא" או ב"חפצא". הנדון הוא על חכם יהודי שהוא ירא שמים. איננו מדברים על רשע ח"ו, אלא על יהודי יר"ש, שלמד רפואה.

המדובר איננו על חכם ברפואה רגיל, אלא על מומחה ביותר. כיוצא בזה מה שמברכים על חכמי ישראל, היינו דוקא בחכמי ישראל המפורסמים וגדולים בתורה. כי חכם בתורה

וכיון שכן, מובן כי ההרב נתנאל פיומי האמין כנראה שדתם אינה ביסודה שקר, אלא אמת בעבורם. בשיעור הנ"ל דיברנו והרחבנו על המושג "תורת אמת".

ברם מה שמקובל אצל כולם הוא בהיפך, כי דתם היא שקר, הבל וריק, והקב"ה לא שלח להם שום שליח, ולא נתן שום דת, לא לישמעאלים, ולא לנצרים, כי הכל הוא בדוי מדעתם, ואין בה שום דבר, חוץ ממה שלקחו מאתנו.

ובכן, אנחנו מביאים את דברי מהר"ש שבזי הללו, כדי להראות שאפילו אצל שאר חכמי תימן שיטת מהר"נ פיומי אינה מקובלת. היא דעה יחידאה.

לא ניכנס כעת לכללות הנושא כי יש בו עוד כמה פרטים, אבל עכ"פ בדרך כלל חכמי ישראל אומרים פה אחד שדתם היא הבלים ושקרים, וממילא על זה יש לכוון במיוחד כשאומ' בברכות התורה שזכינו לקבל "תורת אמת". כי תורת הגויים מבוססת כולה על שקר, הבל וריק. אין בה שום כלום.

האמת היא שישנם חידושים נוספים בתכלאל הנז', וכמו שנראה את חלקם בהמשך, שכנראה הם מיוחדים למהרש"ש בלבד. אבל בעיקר הפרט הזה דלעיל שהוא כתב, ישבתי לבדוק עוד בתכאליל, ומצאתי כי בזה הוא לא היחיד, וגם מהר"י פשי"ר כתב זאת, ואמנם לא בכל התכאליל שהוא כתב, אלא בתכלאל שנכתב בשנת ה'ת"ז, שזכיתי לו בס"ד רק בשנים האחרונות, וכן כתב גם מהר"י ונ"ה. וכיון שהם משתמשים כמעט באותם המלים, מסתבר כי היה להם איזה מקור משותף, ולא נודע לנו.

מהר"י בשירי בתכלאל הנ"ל הוא לדעתי מעצם כתי"ק, אבל מה שמפורסם בציבור צילום כתב ידו מתכלאל אחר, שם לא כתוב כך, אלא כמו מהר"י, וכלשון הרמב"ם. אולם

בתכלאל שנמצא לפני כעת הוא מפרט יותר, וכתב כמעט את אותו הדבר, אף שגרס בהדיא כמו מהר"י, שנת מחכמתו.

וזה לשונו, אֶלְדִּי יִנְצֵר חֲכָמֵי גוֹיִם, כִּמְתֵּל עֵלָם אֶלְטָב וְאַלְפִּלְאֶסְפָּה – זהו שלא כגירסת מהר"ש שבזי ואלפלספה בלי אל"ף, אבל זה לא משנה – ואלהיאה, יברך שנתן מחכמתו לבשר ודם. אֶלְדִּי יִנְצֵר חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל הֵל כְּאֵנוּ פִּי כָּל הַדִּי אֶלְפִּנֹן, אוּ פִּי פִּקָּה אֶלְשִׁיעָה, יִבְאָרְךָ שִׁנְתָן מִחֲכָמָתוֹ לִירִיאָיו. כמו שאמרנו הוא גורס 'שנתן', הגירסא המקורית, כמו מהר"י. אח"כ הוא כתב כך, אֶלְדִּי יִנְצֵר מְלוּךְ אֱלֹגִיִּם, שִׁנְתָן מִכְבוּדוֹ לִבְשָׁר וְדָם.

שאלה מהקהל: מנין המקור שלהם?

תשובת מרן שליט"א: איננו יודעים. חכמי תימן כותבים הרבה הלכות, ובחלקן המקור איננו ידוע. מאידך, בדור שלנו ובדור שעבר כבר דנו על הנושא בהדיא, ונחלקו בכך הדעות. בספרי הראשונים שבידינו לא נזכר מזה מאומה.

שאלה מהקהל: אולי הוא למד קל וחומר, אם על הגוים מברכים, קל וחומר על יהודים?

תשובת מרן שליט"א: אתה שואל שאלה טובה, לכן אסביר כבר עכשיו את הבעיא.

בעל משנה הלכות [שו"ת חלק ט"ו ע"ה] דן בנושא וכתב כי יהודי היכול לעסוק בתורה, ותחת זאת הלך ללמוד חכמה אחרת, לפני שנדון לברך על חכמתו, שיודה לנו קודם כל שאיננו מקללים אותו... מילא אם היה גוברא רבא בתורה, ולמד עוד מעט חכמות חיצוניות, ניחא, אולי. אבל צר לנו עליו שבזבז את זמנו בלימוד חכמות חיצוניות, ולא בתורנו הקדושה, מקור מים חיים.

זוהי טענת בעל משנה הלכות, ועליה נעמוד בס"ד בהמשך השיעור.

שהחליף חכמת לימוד התורה בחכמת הגוים, ובזמן שלמד חכמת העולם – בזבז את זמנו – הרי עבר בכל שעה ורגע שהיה חייב ללמוד חכמת התורה שמחויב בה מדין להגות יומם ולילה. הוא מרחיב עוד שם.

ברם אפילו שכך הוא טוען, דבריו אינם מוסכמים, וכדלקמן.

בתלמוד בבלי המבואר מהדורת מתיבתא [ילקוט ביאורים עמ"ס ברכות דף נ"ח.] הביאו את שיטת בעל "עיניים למשפט", שהוא דן לפי המחלקים בין יהודי לגוי, שליהודי אומרים "שחלק", ולגוי אומרים "שנתן", והגדרנו זאת עפ"י חלק מהשיטות שהשינוי בין ה"גברא" ל"חפצא", וכתב בעל עיניים למשפט כי ישנה נפקא מינה להלכה.

וזה לשונו, לדברי האבודרהם והבית יוסף והטורי זהב, ההבדל בין לשון "חלק" ללשון "נתן" נאמר על ההבדל בין ישראל לגויים, ולא בהבדל החכמה עצמה בין חכמת התורה לחכמת אומות העולם. ואם כן אפשר לומר שאף ישראל המופלג בחכמת האומות, יש לברך עליו בלשון "שחלק". שהרי כל מה שישראל משיג בחכמת האומות, יש לברך עליו בלשון "שחלק", שהרי כל מה שישראל משיג בחכמה, הכל הוא בבחינת "חלק", שההשגה היא מכח נשמתו הישראלית שהיא חלק ה'. כמו שהסברנו מקודם בשם הבית יוסף, נשמות היהודים חצובות כולם מתחת לכסא הכבוד, ממילא לפי זה צריך לומר לשון "שחלק".

אמנם אמרנו מקודם סברות אחרות שהם חילוקים בעצם החכמה. כגון שחכמת אומות העולם אינה מעצמותו יתברך, או שהיא מוגבלת, ואינה רק "חלק". אבל לפי הבית יוסף, ההשגה היא מכח הנשמה היהודית, וכיון שהחילוק הוא באדם, דהיינו שנשמתו זכתה לחכמה, צריכים לברך "שחלק".

שאלה מהקהל: אבל איננו משבחים את החכם ממש, אלא את בורא העולם? גם אין שום חובה שהחכם ישמע בכלל את ברכתו?

תשובת מרן שליט"א: נכון. אבל זה אולי דומה לברכת שהחיינו, או ברכת האילנות, על פרי מורכב. ואמנם יש צד לדברך, בנפלאות מתורתך פרשת ויחי [ע"פ אל נא תקברני במצרים ד"ה ואליבא] דנתי בס"ד בסברא דומה כמו שאתה אומר, ואכמ"ל. אבל עכ"פ בעל משנה הלכות סובר, כי גם הקב"ה לא מרוצה מאדם כזה, ולא חפץ בברכה עליו. הא ניחא אם הוא היה גוי חכם, אבל לא יהודי.

שאלה מהקהל: אם הוא לא עוסק בתורה, מדוע אומרים "ליריאיו"?

תשובת מרן שליט"א: כי סוף סוף הוא ירא שמים, ואין אצלו בעיא בקיום מצוות וקדושה, וכדומה. הוא אפילו לומד דף היומי, קובע עתים לתורה, שילוש בכל בוקר. מבחינה זו, הכל בסדר. אבל ברוב זמנו הוא לומד ועוסק בחכמות הטבע, למשל, ועל זאת תלונתנו.

שאלה מהקהל: במשנה ברורה מהדורת דרשו הביאו מי שאומר לברך עליו.

תשובת מרן שליט"א: ישר כוחך, ותכף נראה את הדברים. אנחנו דנים על חכם יהודי, למשל פרופסור גדול לרפואה, המבין בדברים הללו הדק היטב, אבל אינו הוגה מספיק בתורה.

בשו"ת משנה הלכות שם, השואל הסתפק לפי גירסתם, האם מברכים על חכם יהודי הבקי בחכמת הטבע, "שנתן", או "שחלק"?

על כך השיב לו הגר"מ קליין בזה"ל, כבר נפשטה, דעל ישראל שאין לו חכמת התורה רק חכמת העולם חכמת הגוים, אפילו שבע חכמות כולם, אין מברכין עליו כלל. ויהפוך ה' את הברכה לקללה. ודי שאין מקללין אותו על

ומוסיף שם עוד בזה"ל, אבל לטעמים האחרים שכתבו הלבוש, מהרש"א והב"ח, שההבדל בין לשון "חלק" ללשון "נתן" הוא במהות החכמה, שבחכמת ישראל שייך לשון "חלק", ואילו בחכמת אומות העולם שייך לשון "נתן", ולפי זה גם ישראל המופלג בחכמות האומות, אין מברכים עליו בלשון "שחלק", אלא בלשון "שנתן". לדבריו, מוסכם על הכל שצריכים לברך על חכם יהודי הבקי בז' חכמות, רק שישנה מחלוקת באיזה נוסח לברך, "שחלק" או "שנתן".

בהערות שם [אות נ"ג] כתבו בזה"ל, ראה שם שדן בזה שאינו נפקא מינה מוכרחת. וראה עוד באמת ליעקב (ד"ה רא"ש) שכתב נפק"מ זו.

ובמשנה הלכות כתב, שודאי שאין לברך על ישראל החכם בחכמת האומות, שדי בזה שלא מקללים אותו על שהחליף את חכמת התורה בחכמת האומות, ועבר על החיוב ללמוד תורה יומם ולילה.

ובזכר נתן (י"ט). כתב בשם מהר"י באינו, שעל ישראל החכם בחכמות העולם, מברך שחלק. בנתיים מהר"י באינו הוא הקיצוני ביותר, כי הוא אומר שמברכים על חכם יהודי הבקי בז' חכמות ברכת "שחלק".

אבל הוא איננו היחיד. במשנ"ב מהדורת דרשו הובא בשם שו"ת התעוררות תשובה ח"א סי' ק"ב, כי על חכם ישראל שאינו חכם בקי בתורה אלא בחכמות העולם לברך שחלק, לא שנתן.

כאמור, עתה אנחנו מחדשים כי גם חכמי תימן סוברים כך, לברך. ומהר"ש שבזי ומהר"י ונה כתבו בזה נוסח "שחלק" כגירסתם. אבל צריכים לדעת כיצד משיבים על קושיית בעל משנה הלכות.

כפי שאמרתי מקודם, חיפשתי גם בספרי הראשונים, כגון בסידור רבינו סעדיה גאון, גם

בדברי רבי זכריה הרופא בפירושו על הרמב"ם, וכן בספר המספיק לרבינו אברהם בן הרמב"ם, ולא מצאתי שם מקור לעניין שלנו. [אחרי השיעור, מצאתיהו בחידושי מה"ר יוחנן מזרחי על הגמרא ברכות, ויובא בל"נ בשיעור הבא].

זהו אחד מכמה דינים שנזכרו בפשיטות בתכאליל, ואיננו יודעים מהו מקורם. ישנו עוד חילוק ידוע בין תפילת היחיד לתפילת הציבור, והוא מובא בכל התכאליל כולל מהרי"ן, שהיחיד אומר "קדושת ה' צבאות" וכו' במקום קדוש קדוש וגו'. היו להם מקורות בקדמונים שחידשו זאת, או שהם חכמי תימן הראשונים, או בספרי הגאונים, אבל ספריהם נאבדו. ממילא המקור נעלם מאתנו, ואנחנו משתמשים רק בכלי השני. פשוט עכ"פ שחכמי תימן האחרונים לא חידשו זאת מעצמם, אלא לקחו זאת ממקור כלשהו.

ובכן, אנחנו צריכים לדעת כיצד ניתן בכל זאת ליישב את קושית הגר"מ קליין בעל משנה הלכות. מה עם מה שכתוב בפסוק (יהושע א', ח'), וְהָיְתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה?

שאלה מהקהל: אולי נעמיד באדם שלא ראה ברכה בלימודו, ומתוך כך הוא יצא ללימוד חכמה, כגון רפואה?

תשובת מרן שליט"א: לפי דבריו יש חילוק, שבאופן כזה בלבד, שלמד וניסה ולא הצליח, רק אז מברכים עליו ברכה. נתת דבריו לשיעורים. מעתה נצטרך כל פעם לבדוק ולברר שלא יהיה ספק בברכה. בכלל צריכים לדעת עד כמה זמן הוא צריך לנסות? כמה שנים? ישנם האומרים [מחזור ויטרי, ר"י נחמיאש ספ"ה דאבות, ותורת חיים בחולין דף כ"ד ע"א] כי בחכמת התלמוד אין די בניסיון של חמש שנים, כמו שכתוב על הלויים. כיון שלימוד הגמ' הוא עמוק מאד, צריך שיעסוק בו כל ימיו. אמנם ברש"י ורע"ז מברטנורא ספ"ה דאבות, מבואר

שערי יצחק – השיעור השבועי

בקריית שמע שחרית וערבית. ואמנם ישנו נידון האם אפשר לפרסם זאת לעמי הארץ, או שלא. לפי רבי ישמעאל המקרא הוא כפישוטו, ואין היתר ללמוד חכמה יונית אלא בשעה שאינה מן היום ומן הלילה. בגמרא שם מובאת גם דעת רבי יונתן, כי המקרא 'זהגית' אינו ציווי, אלא ברכה, שיזכה להגות בתורה.

ממילא לפי זה אפשר להבין את הפוסקים האומרים לברך ברכה על חכם יהודי שלמד ז' חכמות, שהם פסקו כפי הדעות המקילות, ובאופנים המותרים. אין צד סיבה לקלל את היהודי הזה. העיקר שהוא ירא שמים, ולא החליף "פרה" בחמור...

שאלה מהקהל: אולי הוא בעל מקצוע, והותר לו לצורך פרנסתו? אחרת, בשביל מה הוא עזב את התורה?

תשובת מרן שליט"א: אם אדם צריך פרנסה, זה משהו אחר. פרנסתו דחוקה לו, ואיננו מתלוננים עליו. ברם גם מי שצריך פרנסה, איננו חושב שעליו להתמצא ולגדול בחכמה חיצונית כל כך. בשביל פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, הוא לא צריך ללמוד את החכמה במשך עשר שנים לדוגמא, אלא כשתי שנים, ותו לא. הוא לא עשה כן, אלא למד הרבה עד שנתפרסם בזכות חכמתו. כיוצא בזה גם חכמי ישראל שנתפרסמו מכח תורתם, הכוונה איננה לחכמים רגילים, אלא ממש מגדולי הדור. גם חכם בחכמת הטבע צריך להיות ממש גדול בחכמה וברפואה, ובשאר חכמות הטבע.

המשך השאלה מהקהל: אולי הוא התחיל רק בצורך פרנסתו, עד שנפתחו בפניו שערי החכמה מתוך סייעתא דשמיא.

תשובת מרן שליט"א: לא על כך מדברים כעת, אלא רק על מי שהשקיע בלימוד ספרי החכמות הרבה. בזבו זמן רב על עיונם, ולא על התורה.

שגם בזה אם לא ראה סימן יפה במשנתו, שוב אינו רואה. הרחבתי בזה בנפלאות מתורתך, אשר עודנו בכתובים, בהשלמות לפר' בהעלותך, ע"פ זאת אשר ללויים.

שאלה מהקהל: אבל מצד 'זהגית', מעיקר הדין מספיק אפילו קרית שמע?

תשובת מרן שליט"א: אכן תפסת את הנקודה.

בשיעור מוצש"ק בהעלותך [סיון ה'תשע"ט] הבאנו בס"ד את מחלוקת התנאים במסכת מנחות [דף צ"ט:] על מה שכתוב בפסוק **וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה**.

שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל, כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמה יונית? קרא עליו המקרא הזה [יהושע א', ח'], **לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה**. צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, ולמוד בה חכמה יונית.

הבאנו בשיעור שם את בעל נהורא דאורייתא שדן בזה, ובירר מה היא מסקנת הסוגיא, וכך מובא בשיעור הנ"ל, בספר נהורא דאורייתא [יקר אורייתא, להר"ר יהושע פאלק וולפסון, מאמר רביעי פרק א'] הביא את ההלכה היוצאת מגמ' זו כך. **מי שלמד כל התורה כולה וקיים מצות ידיעת התורה, ומצות ושננתם שיהו מחודדין בפיו, וגם כח זכרוננו יפה שלא יעבור על לאו השמר לך פן תשכח, ומקיים מצות קביעות עתים וְהִגִּיתָ בּוֹ, כגון בן דמה בן אחותו של רבי ישמעאל, מותר ללמוד באקראי שאר חכמות העולם, אף שאינן לצורך פרנסתו, ובלבד שלא יהיו ספרי מינים. דברי אפיקורוסות. ודוקא בדרך עראי, אבל לא בקבע. יתכן כי לצורך פרנסה הדין שונה ומותר, אך העיקר הוא שלא יהיו ספרי מינות ואפיקורוסות.**

ישנן שם בסוגיא כמה חילוקי דעות בעניין. לפי רבי שמעון בר יוחאי, יוצאים ידי חובת 'זהגית'

שאלה מהקהל: מדוע מתלוננים על החכם היהודי שהגיע לחכמה חיצונית גדולה כל כך, אולי הוא הבין את הכל מתוך התורה?

תשובת מרן שליט"א: שם אין לנו תלונה עליו, אלא רק באופן שהוא למד זאת מחוץ לתורה.

הערה מהקהל: לא מסתבר כמו השואל הנ"ל, כי באופן זה הוא לא נקרא חכם בחכמת הטבע, אלא חכם בחכמת התורה. [הערת העורך: אולי אפשר לומר שמדובר באדם שהשקיע את כל עמלו למשל בלימוד חכמת קביעות החדשים ומהלכי הכוכבים ברקיע וכו', הכל מתוך ספרי הקודש. כך אפילו שאינו חכם בתורה לגמרי מחמת שהוא הזניח את שאר מקצועות התורה, אך מכל מקום כיון שהגיע לחכמה יתירה בחכמת האסטרונומיה שבעיקרה היא חכמה חיצונית, מברכים עליו כדין חכם גוי, וצ"ע].

חידושים נוספים מהתכלאל כת"י של מהר"ש שבזי זיע"א על אגדתא דפסחא. במחזו שרעב לא היו רגילים בנוסח ברכת המזון כל השנה, כיון שלא היה מצוי להם חטים.

נעבור לחידוש נוסף מתוך התכלאל שכתב מהר"ש שבזי [דף 87 בכתה"י שלפני. העניין הקודם, הוא שם בדף 268] מתוך ההגדה של פסח הנקראת אצלינו, "אגדתא דפסחא".

ההגדה כתובה ומסודרת עפ"י המנהגים שלנו. כגון ברכה על כל כוס וכוס. בציעה על מצה ומחצה. גם הטיבול הראשון בחרוסת, וכן הרבה העניינים. לא ניכנס לפרטים וחילוקים.

לקראת סוף ההגדה הוא הביא את נוסח ברכת המזון לליל הסדר, וכיון שעברתי על כל ההערות שבגליונות הספר, היגעתני גם להערה זו.

גם בה הוא ממש מקצר כדרכו בקודש, וכתב בזה"ל, **רְאִיתִי בְּעֵץ אֱלִנָּאס יִזְיד פְּלֶאס פְּתִיר פִּי בִּרְכַת הַזֶּן, וּדְיָאֵלֶךְ עָלֵי מִנְקִצָּא אֱלֵהִלְכָּה, וְאַלְסִדָּאדִיר אֱלִצְנֵעָאנִי. אֱלִדִּי וְצִעָנָא יִפְפִּי.** [בהמשך השיעור מרן שליט"א יסביר את פירוש המלים, ואת המסתתר מאחוריהם. העורך].

תחילה וראש היה מוזר בעיני, מדוע הוא כתב את נוסח ברכת המזון דוקא בליל הסדר? אדרבה, אם אנשים יפתחו ויאמרו ברכת המזון כאן מתוך האגדתא דפסחא, עלול בטעות להיכנס חמץ בתוך ההגדה... לכאורה הוא היה צריך ללכת בעיקבותיהם של כל חכמי תימן בספרי התכאליל, שכתבו את נוסח ברכת המזון בתוך מדור הברכות.

כידוע בתכאליל לא הכפילו את הדברים. כיון שזה בכת"י, טורח הכתיבה מרובה, ולכן מה שנכתב פעם אחת, לא חזרו לכתוב שוב. כגון ברכות השחר, זמירות, קדיש, ק"ש, שמונה עשרה וכו' וכו' רק פעם אחת. רק דבר חדש נכתב, והיתר הקורא ידפדף וימצא לעיל. רק משנתפשט הדפוס, חוזרים שוב ושוב על אותן פסקאות. ממילא גם ברכת המזון, כתבו בתכלאל פעם אחת בלבד.

הקושי דלעיל גדל עוד יותר, כאשר נראה כי אפילו בתכלאל אחר ממחזו שרעב שיצ"ל בצילום הנקרא "תכלאל משתא שבזי" שכתב בךמשפחתו של מהרש"ש, הוא מה"ר ישראל בן יוסף מִשְׁתָּא, נוסח ברכת המזון מובא שם בתוך חלק הברכות, ומה נשתנה אצל מהרש"ש כאן? מדוע הוא קבע את הברכת המזון דוקא בליל הסדר?

אבל לאחר מחשבה הבנתי זאת, כי במקומם לא היתה מצויה חטה. אנשי מחזו שרעב לא היו יודעים ורגילים לברך ברכת המזון, כי לא בירכו אותה אלא רק בפסח, כיון שהחטה לא גדלה אצלם. ואמנם אעפ"י כן, בתכלאל משתא שבזי – שהוא מאותו אזור – קבע את נוסח ברכת המזון כרגיל.

אאמו"ר זצ"ל סיפר לי כי כאשר היו באים אליהם אנשים משרעב, לא ידעו לברך כראוי, וכלשונו, "יִפְסְרוּ בִּרְכַת הַמְּזֻזָּן..." הם פשוט לא הורגלו בברכת המזון, כי אצלם הדגן לא גדל, ממילא הם לא זכרו את הנוסח בעל"פה, והיו מתבלבלים.

וזה לשונו, גדולות הן ההכנות לקראת פסח, כבר מכינים החטה למצות מהשנה שעברה, כי פוחדים שלא יאכלו חדש (פ' משנה החדשה). מנקרים הריחים של יד מלפני פורים, וטוחנים את החיטים שכבר קנו מהגורן מיוחד בשעת דישא, או משעת קצירה וקוראים לה שמורה.

וכל זה רק בשביל ליל א' ב' פסח ובוקר, ושבת ויו"ט אחרון, לברכת המוציא. וברכת המצה ואפיקומן בליל פסח, וברכת המוציא לשאר הסעודות.

דורה, בנוסח צנעאני אומרים "ד'רה", אבל הביטוי המקורי הוא "ד'רה", בעברית המדוברת היום אומרים דורה, כי לא יודעים לאמרו כהוגן. מין ממני קטניות המשובחות, היא עיקר הסעודות. כבר בוחרים רק השבלים הבריאות והטובות, וחובטים, ומנקים ומצניעים בכלים מיוחדים לפסח שבועיים לפני הפסח.

לפי מה שהוא כתב יוצא כי היה להם חטים בצמצום כל כך, המספיקות רק לליל ראשון של פסח בלילה ובבוקר, ולשבת ויו"ט אחרון לברכת המוציא בלבד. הצטמצמו מאד כי לא היה להם, ולצורך פסח השיגו באופן מיוחד.

ממילא מובן מדוע מהר"ש שבזי שם את נוסח ברהמ"ז בליל הסדר.

שאלה מהקהל: מה הם עשו בסוכות בלילה הראשון, אז ישנה מצוה לאכול כזית בסוכה?

תשובת מרן שליט"א: זאת שאלה טובה. אינני יודע. צריך לברר. זה לא רק מצוה, אלא חובה. לפום רהטא לא נראה שהם אכלו אז כזית חטה. אבל זו חובה מפורשת במסכת סוכה דף כ"ז ע"א. לא מסתבר כי הגזירה שוה חמישה עשר – חמישה עשר סברו הם שאינה מחייבת שיאכלו דוקא ממני דגן. לא עד כדי כך. אבל מפורש כך גם ברמב"ם פ"י מסוכה הל"ז שחובה אז לאכול כזית פת, וכן בטוש"ע סי' תרל"ט סעיף ג' ובאחרונים.

מזונם העיקרי של אנשי מחוז שרעב היה דורה, ולא רק בשנים האחרונות, אלא בכל הדורות, מאז ומעולם. אפשר לראות זאת למשל בשאלות חכמי תימן משם אל רבינו אברהם בן הרמב"ם, כגון מה ששלחו לו טענה, הן בארצנו לא גדלים מיני דגן, ולכאורה אפילו שמן הדין צריכים לברך על מיני הקטניות שאנחנו אוכלים ברכת שהכל, אולי אפשר לטעון כי מכיון שהלחם שלנו עשוי דוקא ממני קטניות נברך עליו ברכת הזן? וראיה ממה רבינו שהוא תיקן ברכת המזון על המן שנאכל במדבר, ואפילו שאינו מיני דגן. היו להם פלפולים בשאלה הזאת, ודיברנו על כך בעבר [שיעור מוצש"ק שמיני התשע"ז].

רואים כי בכל הדורות לא גדלו שם מיני דגן. האזור החם שלהם ותנאי האקלים גרמו לכך שהחטה אינה יכולה להתפתח אצלם. אינני יודע להצביע בדיוק על מקור וסיבת הבעיה, האם זהו בגלל האדמה עצמה, או בגלל החום, או משהו אחר. אך בכל אופן במציאות לא היה להם חטים, לבד מזמן אחד ויחיד שהם אכלו חטה, והוא בפסח.

שאלה מהקהל: מה הם עשו בשבת קודש?

תשובת מרן שליט"א: גם אז לא היה להם לחם. נמצא כי לפני פסח הם לא היו צריכים לעשות בדיקת חמץ. אין להם בשביל מה. מי יודע, אולי בגלל זה הם החביאו עשרה פתיתים... [אני אומר זאת דרך צחות, ועי' בספר תולדות הרשב"י דף ע"ה ד"ה ליל].

בספר תולדות הרשב"י [חלק א', פסח, דף ע"ה] גם כן כתב הרב סעדיה חוזה את העניין הנ"ל, שלא היו מצויים להם חטים, אבל אינני יודע מדוע הוא כתב זאת בהבלעה מסוימת, ולא בצורה מפורשת. אולי הוא התבייש. לא היה נעים לו. מי יודע? מכל מקום ברור שהוא נתכוון לכך.

מצאתי אמנם צד לימוד זכות, כי הירושלמי מסתפק בדין זה, אולי בליל סוכות מספיק מיני תרגימא, ולא חייב דוקא דגן. אך הרא"ש כ' על זה שעכ"פ ספיקא דאורייתא לחומרא [עי' שער הציון סי' תרל"ט אות מ"ג] ולכן עדיין הדבר צריך עיון.

נוסח ברכת המזון בתכלאל שלו קרוב למה שהעלה מהרי"ץ בעץ חיים, והסבר לתוספת המלים שנהגו להוסיף במשך השנים בנוסח ברכת המזון אפי' אצל הבלדי. אבל עדיף לדייק.

אבל אנחנו רוצים להתעכב על החידוש הגדול שכתב מהר"ש שבזי שם בהערה.

רְאִיתָ בְּעֵץ אֱלֹנָאס יָזִיד פְּלֶאס פְּתִיר פִּי בִּרְכַת הֶזֶן, וּדְאִלְךָ עָלֵי מִנְקִצָּא אֱלֵהִלְכָּהּ, וְאַלְסִדְאִדִּיר אֶלְצַנְעָאנִי. אֶלְדִּי וְצַעְנָא יִבְּפִי.

תרגום המלים הוא כך. 'ראיתי מקצת האנשים, מוסיפים דברים רבים (מלים רבות) בברכת הֶזֶן'.

"ברכת הֶזֶן" היינו כל ברכת המזון, וקורא לה "ברכת הֶזֶן", כי היא הברכה הראשונה. מצינו עוד מקומות כאלו שברכת המזון הכללית, מכונת בשם הפרטי ברכת הֶזֶן.

נמשיך בתרגום מהר"ש שבזי. 'זה הוא לפי מרוצת ההלכה'. הוא קצת קיצר, אבל כוונתו לומר כי מה שהוא כתב זהו מעיקר הדין. המלה מִנְקִצָּא, לא ברורה לי כל כך, ואולי במקום לומר 'מרוצת', ההלכה אפשר לומר 'שורת'. או משהו דומה.

מסיים מהר"ש שבזי, 'והסידורים הצנעאנים'. מה שקבענו (או שסידרנו) מספיק. דהיינו, אני קבעתי כאן הנוסח בהתאם להלכה (כנראה הכוונה לרמב"ם, שבסוף סדר התפילות העלה כך את נוסח ברהמ"ז) וכן קבעתי לפי הסידורים של צנעא. וזה מספיק. די בכך. דהיינו אמנם יש שהוסיפו עוד מלים, כמו שהוא הקדים, אבל מביע דעתו בהחלטיות, שאין צורך לכך.

זהו ממש דבר חשוב מאד. מהר"ש שבזי לא הסכים למנהג אותם האנשים שהוסיפו שבחים ומלים בברכת המזון. הוא העדיף את הסידורים של מחזו צנעא, ומכאן שהם היו ידועים ומוכרים לו. ידוע שבמקומות רבים הוא משבח אותם מאד. את חכמי צנעא, וחכמי הישיבה שם. אבל כאן החידוש שהוא הכיר והזכיר את סידוריהם.

הנני אומר זאת כעת, כיון שמישהו אחד כתב ברוח הפוכה, על כללות הנושא הזה, ועתה נביא בס"ד את עיקרי הנדון בקצרה.

נוסח ברכת המזון כפי שהוא מובא בתכלאל עץ חיים, הוא מקוצר, כמו הרמב"ם וכל התכאליל הקדמוניות. וידוע כי בדרך כלל רבים נוהגים להוסיף כל מיני דברים, כגון "כי הוא זן ומזין ומפרנס לכל, ושולחנו ערוך לכל וכו'". גם אחרי כן, "על ירושלם עירך, ועל ציון משכן כבודך, ועל היכלך, ועל מעונך, ועל דבירך", ועוד ועוד. מוסיפים כל מיני תוספות בעל פה.

בשנים האחרונות יש שהדפיסו סידור בלדי, וכתבו כי הנוסח המקובל אינו כפי שהעלה מהרי"ץ, והמליצו על כך.

כנימוק לכך הם כתבו במבוא [דף 50] בזה"ל, ידוע כי רוב ככל הציבור ובראשם רבני וקני קהילותינו, לא נהגו לברך ברכת המזון בנוסח המקוצר המופיע בכת"ק של מהרי"ץ, ואף לא בנוסח שמופיע בדפוסים הישנים והחדשים עפ"י עץ חיים למהרי"ץ.

וכן לא נהגו לומר את ברכת האורח בנוסחים ההם, אלא נהגו להוסיף בהן ולשנות מהנוסח, כפי המסורת שקיבלו מאבותיהם ורבניהם וכו'.

על כן הדפסנו את הנוסח השגור בדרך כלל, והערכנו בגיליון על מעט השינויים. עד כאן מהתכלאל המבוער.

ובכן, אנחנו צריכים להבין את הנקודה, לדעת מה בעצם קרה פה. מה נשתנה בברכת המזון?

הבדל בין שאמי לבלדי. ברגע שמארי שאמי אמר איזה תוספת, ואח"כ היא נשמעה מאת אחרים עוד הפעם, התוספת נקלטה באוזני השומעים.

כדוגמא אציין כי פעם אחת עברתי בעצמי ליד אשכנזים שבירכו ברכת הלבנה, וכמנהגם הוסיפו איזו תוספת בת כמה מלים, ולפתע כבר התבלבלתי בעצמי. אם לא שהתבוננתי ושמתי לב, גם אני הייתי מכניס זאת לשגרה. ישנן מלים שנקלטות.

לכן צריכים להודות על האמת, ולתפוס את הנקודה. כל העניין הוא מפני שהסעודות הגדולות משותפות. אנשים שמעו נוסחאות אחרות, זה אומר כך וזה אומר כך, עד שהתבלבלו.

אבל כל זה דוקא בנוסח ברכת המזון, כי אז היו סעודות משותפות רבות לכל מיני קהלים. משא"כ בנוסח התפילה שהיו מתפללים בנוסח הקבוע, כל אחד בביהכ"נ שלו.

זה מה שידוע לנו, וכך שמעתי גם מתלמידי חכמים שאמרו לי זאת. למשל, מה"ר יחיא אלשיך אמר לי שהוא מתפלל בלדי, אך בנוסח ברכת המזון וברכת נפשות בלבד הוא אומר כפי השאמי... מוכח שוב פעם דהיינו מתוך ההרגל, וכפי שנשמע מן הציבור.

גם אאמו"ר היה רגיל לומר את נוסח ברכת המזון כפי שאומרים כולם, אבל בסוף ימיו הקפיד לקחת ולקרוא מתוך הסידור, לדייק כפי הבלדי. זהו מה שאנחנו אומרים. הרוצה לדייק, יאמר כפי שכתוב בסידור, מלה במלה. אין להוסיף ואין לגרוע. חוץ מהרחמן, שהרשות להוסיף כל אחד כפי משאלותיו.

לכן נסביר ונדבר על הנקודה במלים אחרות. גם רבני תימן שהיו רגילים להתפלל בנוסח בלדי, אפילו שבברכת המזון הוסיפו דברים כמו

מפורסם כי ישנם הרואים את נוסח ברכת המזון המקורית שלנו, ומעירים בלא מחשבה, "קצר יותר מדאי"...

לכן אני אומר לכם כי בהיותי בחור בישיבת "קול תורה", היכרתי בחור שבשולחנו יחד אתו היו יושבים ואוכלים כל מיני בחורים אשכנזים, משופרי דשופרי. והוא, אפילו שבירך ברכת המזון בנוסח בלדי, היה גומר ומסיים לאחריהם...

מוכח איפוא כי מה שאומרים ברכת המזון בנוסח קצר, אינו סיבה לסיים מהר. אדרבה, כתוב [או"ח סימן א'], טוב מעט בכוונה, מהרבות שלא בכוונה. השאלה איננה בכמות המלים שאנחנו אומרים, אלא באיכות. יתכן שבעצם כי ההיפך הוא הנכון, מי שאומר את הנוסח הארוך, מתעצל מראש, ואומר אותו במהירות.

נמצאנו למדים שלא צדקו אותם המעירים בלא להבין כי נוסחתנו קצרה ומתוך כל היא לא ראויה. החשבון איננו כמו שהם סוברים. אין שיקול או הבדל של ממש בין קצר לארוך.

אבל הנקודה היא שזקני תימן שראינו, נהגו אכן להוסיף הרבה מלים בברכת המזון, והדבר אומר דרשני. [אני לא מדבר על הרחמן, שמוסיפים הרבה, ואין קפידא, שבזה יש רשות להוסיף, כי זה לא במטבע הברכות. בעץ חיים וברמב"ם, יש רק ארבע הרחמן. בתכלאל מהרש"ש חמש].

ברם התשובה פשוטה מאד, וכדלקמן. פעמים רבות נמצאים הרבה אנשים בסעודות משותפות, חתונות, ברית מילה וכו', וידוע כי אבותינו נהגו לברך בע"פ. ממילא ברגע שישנם רבנים מסויימים או אנשים שבירכו בקול, והוסיפו את ההוספות שלהם, כפי סידורי הספרדים, כמנהג השאמי, התוספת נקלטה גם אצל שאר אנשים. מארי אחד אומר כך, ומארי אחר אומר כך, ממילא במשך הזמן לא נהיה

השאמי, זה לא מפני שהם העדיפו את נוסחתם ביחד עם כל ההוספות, אלא רק מחוסר דיוק. מנהג זה אינו הדיוק, אלא חוסר הדיוק. אפשר להבין את מי שלא רוצה לדיוק, אבל אותם החפצים בדיוק, אדרבה שיאמרו כפי נוסחת מהרי"ץ.

נוסח הציבור הכללי איננו מדויק, וכן רואים גם בעבר, בכל התכאליל. עד מהרי"ץ ניתן לראות שחכמי תימן כותבי התכאליל לא דייקו כלל בנוסחאות, ולקמן נראה זאת בצורה מפורטת יותר. שיטתם היתה שברכת המזון איננה כמו קרית שמע וספר תורה שמוכרחים לדיוק במלים. גם בברכת המזון אפשר להוסיף מלה פה ושם. היו שהגדילו ואמרו, בכיוצא בזה, "תן לחכם ויחכם עוד"... הם תפסו שאין מניעה להוסיף, ומה זה משנה?

לכן תראו כי אצל השאמי לא אמרו את נוסחת הסידורים הספרדיים במדויק, אלא צירפו חלק מן הספרדים, וחלק מן הבלדי, ואף אחד לא עורר או העיר על כך. לקמן נראה בעז"ה ששיטתם אינה דחוייה ומגיעה מאת דלת העם, אלא אדרבה, תלמידי חכמים מראשי אלפי ישראל אשר בתימן אחזו כך, הבינו כי אפשר לערבב בין הנוסחאות.

יפה דייק והבחין מה"ר עמרם קורח [סערת תימן דף כ"א הערה 19] בהגדרתו, במה שכתב כי מהרי"ץ זיקק את הגירסאות מהנוסחאות שהגיהו (הכוונה שערבבו) כותבי התכאליל האחרונות שלפניו, יעו"ש.

מובן ממילא, כי עד מהרי"ץ, היה ערבוב מסויים. מהרי"ץ מאידך הוא דייקן בתכלית, והוא מדייק בכל דבר, הן בנוסח התפילות, והן בנוסח המקרא. הן בגמ', והן ברמב"ם וכו'. אבל לפני כן, שאר החכמים לא התייחסו אל ההוספות ואל השינויים כאל דברים משמעותיים.

עתה שזכינו להתגלות כת"י של מהר"ש שבזי, כל מי שמקשה עלינו שאלות, יקרא וימצא את התשובה מתוך כתיבת יד מהר"ש שבזי. הוא כתב בזה"ל, אלדי וְצִעֲנָא יִפְּנִי. דהיינו, מה שכתבתי כאן, קבעתי וסידרתי, מספיק. די בזה. אין צורך להוסיף עוד דברים אחרים. הוא פשוט לא 'אחז' מכל התוספות שנשתרשו בפיות חלק מן הציבור. עדיף להגיד את מה שצריך, אבל בכוונה.

שאלה מהקהל: מתוך דבריו נראה שהוא ראה את התכאליל הצנעאניים.

תשובת מרן שליט"א: נכון מאד. אבל מצד שני אל לך לחשוב כי הוא כתב בסידורו את הנוסח הנהוג בצנעא, כי במקומות אחרים הוא אומר במפורש שכתב את הנוסח כפי המקובל, כגון לגבי "ונפוצותינו כנס וקבץ", בנוסח מוסף של שלשה רגלים. הוא מעיר שם, כי אפילו שהן בעצם אותו הדבר, אך זהו הנוסח הנהוג. רואים כי הוא לא בא לכתוב לאנשים נוסח מעצמו, אלא כפי שהיה מקובל באיזור שלו. כעת אין לי זמן להרחיב ולהתייחס לכך, ואולי בהזדמנות אחרת אי"ה.

הוא כתב 'סדאדיר', שפירושו סידורים. הסגנון סדאדיר, מקובל אצלנו כך בלשון הדיבור. זה סידור, בלשון רבים, כפי דרך הטיית לשון רבים בערבית, כמו דיואן-דיואין, תכלאל-תכאליל, כורסי (כסא)-כראסי, וכדומה. אעפ"י שהמלה סידור היא רק בלשה"ק, מ"מ היטו אותה כאילו היא מלה ערבית.

לא ידוע כלכך על תכאליל שנכתבו בעיר צנעא בתקופת מהרש"ש, אולי לא הגיעו לידינו, אולי משום מה רק מעטים. מצוי יותר בסביבות צנעא, כגון מהריב"ש שהיה בעיר רחֶפֶה. לכן חושבני שיתכן כי כוונתו בכתבו 'סדאדיר צנעאני', על מחוז צנעא בכללותו, כמו שאמרנו קודם.

שערי יצחק – השיעור השבועי

תספור אחד, ועוד שנים, ועוד שלוש וכו'. ממילא הדברים ממש מדויקים. אמרנו הסבר נוסף שתיבות "הנרות הללו" נכתבו פעמיים, ובגלל הכפילות אין צריך למנותם פעמיים.

והנה האחרונים מביאים את שיטת מהרש"ל [מ"א וט"ז בס"י תרע"ו ועוד] אבל השתילי זיתים [שם סק"ד] בא לתרץ את המנהג אצלינו, לכן על מה שכתוב בש"ע שם כך, אחר שהדליק, אומר, 'הנרות הללו' אנו מדליקין על התשועות ועל הניסים ועל הנפלאות וכו'. כתב השתילי זיתים בזה"ל, ואין מנהגינו להקפיד במניינים, עמ"ש הרדא"ד בסדר התפילות. השתילי זיתים אומר, כי אנחנו לא מקפידים במניינים, לכן אין צורך להקפיד שיהיו בנוסח הנרות הללו שלשים ושש תיבות.

השתילי זיתים לא הביא בהדיא את דעת מהרש"ל המדייק את המלים, ומי שקורא מקופיא לא יבין מה השתילי זיתים רוצה בכלל. צריכים להקדים כי אפילו שהמגן אברהם וסיעתו הביאו את דעת מהרש"ל הנ"ל, דרכנו אנחנו לא להקפיד במניינים. וכסיוע הוא מציין אל מה שכתב הרדא"ד, הוא רבי דוד אבודרהם. אלו שתי מלים שהתחברו, אבו-דרהם, אבודרהם.

אגב, אנחנו גורסים אבודרהם, דל"ת וה"א בחירק. ובשיעור מוצש"ק ויגש התשע"ג דיברנו על כך, ואמרנו כי הדבר איננו ברור, כי נראה שמה"ר דוד אבודרהם בעצמו גרס אבודרהם, מכך שהוא חרז את שמו בהקדמתו עם "אברהם". בעברית כיום רגילים לומר דרהם, בשתי פתחין. ממש השתוממתי על כך.

אבל בסופו של דבר עכשיו התבררה לי האמת. ראיתי במילון ערבי (אלמליח) שכתב כי לדרהם ישנם שני ביטויים. ואח"כ שמעתי גם כן ממקור נוסף, כי אין כל הארצות שוות בזה. ישנם המבטאים בערבית דרהם, וישנם המבטאים בערבית דרהם, בפתח.

כל זאת נכון, חוץ מברכת המזון. שם הוא לא החזיק מכל התוספות.

שאלה מהקהל: מה שונה ברכת המזון מתפילת שמונה עשרה?

תשובת מרן שליט"א: גם בשמונה עשרה אותו הדבר.

שאלה מהקהל: וכי גם שם הוסיפו ושינו נוסחאות?

תשובת מרן שליט"א: בודאי, כפי שאנחנו נראה בהמשך השיעור בעז"ה. אבל כנראה הנקודה היא שבברכת המזון זו לא היתה אז נחלת הכלל, רק כמו שכתב שזה "בעץ אלנאס" דהיינו מקצת אנשים, לכן הוא דחה אותם. עכ"פ למדנו מדבריו איזה נוסח היה נפוץ בזמנו. ואח"כ לאט לאט הפך נשתנה.

השלמה משיעור מוצש"ק מקץ התש"פ לגבי דעת מהרש"ל שבנוסח 'הנרות הללו' ישנן ל"ז תיבות, כיצד הדבר מסתדר בנוסח שלנו אשר יש בו מ"ז תיבות, תשובת השתילי זיתים מדברי הרד"א שאין מקפידים במניינים. גירסת השם אבודרהם. דעת מהרי"ץ זיע"א כי כן מקפידים במניין התיבות, בהיפך משיטת השאמי במקורה שאין צריך לדייק בדוקא במלות התפילות.

דיברנו בשיעור מוצש"ק מקץ על נוסח "הנרות הללו", ואמרנו כי מהרש"ל אומר על נוסח זה שהוא כולל ל"ז תיבות, כמספר נרות החנוכה, לבד מן המלים "הנרות הללו".

הסברנו אז את כוונתו שהיא לכאורה צריכה ביאור, מדוע להתעלם מן המלים "הנרות הללו"? מה החכמה הזו?

אמרנו בס"ד שהנרות הללו כותבים בלי האות וא"ו, כיון שתיבת "הנרות" כתובה בתורה בחולם חסר, ובסה"כ הן שמונה אותיות, נמצא שהנרות הללו, שמונה, הם כמנין ל"ו. אם

אותם האומרים דָּרְהֵם, במילון לא כתוב כך, אלא בצירי, דָּרְהֵם, וגם אצלנו לא אומרים זאת בחירק מלא ממש, אלא קרוב ונשמע מעט כמו צירי. זה כמו השם סאלם, שנשמע כמו סאלם.

א"כ אנחנו יכולים להישאר בשלנו, כפי מבטאינו, אף שהאבודרהם עצמו לא ביטא כך, כי זה רק סגנון לשון ארצו. כל מקום לפי מבטאו.

נחזור לעניין. השתילי זיתים מציין לר"ד אבודרהם, ואין ספק כי הוא מתכוון אל הרד"א בפירושו לתפילות שמונה עשרה, וכדלקמן.

בקונטרס מילי דברכות [נדפס בפסקי מהרי"ץ עם בארות יצחק תחילת חלק ב'] הארכנו בס"ד בכללות ענייני הנוסחאות, ושם הבאנו כי חסידי אשכנז הראשונים מנו את כל תיבות התפילה, ודייקו בהם, והרד"א [שם] חלק עליהם בזה"ל, יש אנשים שמנו התיבות שיש בכל ברכה וברכה משמונה עשרה, והביאו פסוקים על כל ברכה מענייניה שעולין תיבותיהם כמנין תיבות הברכה. וכן עשיתי אני בראשונה מנין כזה.

ואחר כך נראה לי שאין לו יסוד ולא שורש, כי לא תמצא מקום בעולם שאומר שמונה עשרה בענין אחד תיבה בתיבה, אלא יש מוסיפין תיבות ויש גורעין, ואם כן המנין הזה אינו מועיל אלא למי שעשאהו, לא לזולתו, ולמה נטריח על הסופרים לכתבו?

רואים כי האבודרהם לא 'החזיק' מספירת התיבות, ובקונטרס הנ"ל הבאנו בהרחבה את חילוקי הדעות בזה, ואכמ"ל.

ברור כי השתילי זיתים מתכוון לציין אל הרד"א הנ"ל, אפילו שראיתי מישהו שמפרש אחרת, ברם דבריו לא מתקבלים על הדעת. אין ספק שהוא מתכוון לרדא"ד הנ"ל. וכיון שאפילו בתפילת שמונה עשרה רואים כך,

שלא מדייקים במנין התיבות, בנוסח "הנרות הללו" על אחת כמה וכמה, כי הוא לא מוזכר בש"ס, אלא רק במסכת סופרים, ובודאי שלפי הרד"א אין צריך לדקדק במנין תיבותיו.

אבל מאידך גיסא דעת מהרי"ץ כי אדרבה, יש לדקדק במניינים, כפי שרואים זאת במקומות רבים. כך כתבנו בקונטרס הנ"ל [סי' כ"ג] שיטת מורינו מהרי"ץ בעץ חיים בדוכתי טובא, ומהם מש"כ בדף מ"ט ע"א, שים שלום טובה וברכה, יש כאן ו' לשונות של תפילה כנגד ששה סדרי משנה וכו', ועליהן אין להוסיף ולא לגרוע ע"כ.

ובדף פ"א ע"א בנוסח קדיש דעתיד, היכלא קדישא, הכי גרסינן. ולא גרסינן ויקירא בכל הספרים הקדמונים, והכל במספר ובמשקל, ואין לנו לבדות ולהוסיף מדעתנו מה שלא יצא מפיהם וכו' ע"כ. יש שם אריכות על כך.

גם לגבי ברכת למשומדים, מביא מהרי"ץ [תכלאל עץ חיים ח"א דף מ"ז]. בשם רבינו זכריה הרופא כי היא כוללת כ"ב אותיות, כנגד כ"ב תיבות שכפר בהם המשומד. [ביאור על כך, בל"נ בשיעור הבא].

ישנן ראיות רבות, שמהן מוכח כי מהרי"ץ זיע"א אוהו, שישנו עניין במספר, וכל מלה מדויקת.

כן סבר כבר גם כן רבי זכריה הרופא, כפי שמובא בספר "ארחות שלמה", [דף י"ט - כ"ה], יצא לאור בבני ברק ה'תשנ"א, אסופת מאמרים לע"נ רבי שלמה סיאני זצ"ל. הוא מנה בנוסח תפילת שמונה עשרה, כל ברכה כנגד מה היא מכוונת. כעין זה כתוב גם כן בטור, אבל הרז"ה שינה זאת לפי נוסחאותינו. רואים שהוא לא העתיק את הטור כלשוננו, כי היכן שישנו שינוי, הוא סידר זאת עפ"י מנהגינו.

שם כתבנו בס"ד בזה"ל, בנדון דידן לא כן פני הדברים, ואדרבה לכו נעיין ונידוק נחזי דהר"ז

כך הוא כתב בהדיא בשם רבו מה"ר שלמה הכהן [והובאו דבריו בקונטרס מילי דברכות הנ"ל, סי' כ' דף ת"ב] מחבר הספר לחם שלמה, והזכרנוהו בעבר [שיעור מוצש"ק חיי שרה התשע"ט]. עליו אין להוסיף וכו', ונקרא משנה מטבע חכמים ז"ל, ואינו אלא טועה. שמעתי מרבי שלמה בירבי דוד הכהן, שמטבע הברכות שאסור לשנותו הוא חותם הברכות לבד. אבל שאר סידור הברכות והתפילות, יש לו להוסיף ולגרוע. והראייה לנו ממה שמזכירין החכמים אין מזכירין אלא חותמן, כמו שאמרו בפ"ז מיומא, ומתפלל הכהן על העבודה ועל ההודאה ועל מחילת העון. וגם בהלכות תעניות אמר הרמב"ם ז"ל, ומתפלל ב' ברכות הראשונות, מי שענה את אברהם בהר המוריה וכו', ברוך גואל ישראל. שנייה שופרות, וחזרת במי שענה את יהושע בגלגל [וכו'], ברוך שומע תרועה וכו'. ולא הזכירו שאר סידור דברי הברכות, מפני שיכול להוסיף ולגרוע בהן כפי צחות לשונו. וגם חותם הברכות, אם שינה בהן והעניין אחד, אינו משנה ממטבע חכמים כמו המלמד תורה לעמו ישראל, ובנוסחאות (דהיינו בתכאליל) כתוב נותן התורה.

מהר"ש הכהן סובר כי בחתימה לבדה אסור לשנות ממטבע שטבעו חכמים, ולא בגוף הנוסח. וגם בחתימה אם משנה את המלים באופן שעיקר העניין נשאר כמות שהיה, אין איסור לשנות.

זאת היתה שיטת השאמי, וממילא אנחנו מבינים שנוסחאות השאמי נקבעו עפ"י האומרים שאין צריך לדייק במלות התפילה.

לפי זה קצת מוזר בעיני היום לראות שמדייקים צאצאיהם בנוסחאות התפילה עפ"י השאמי, כביכול כך צריך להיות, ולא אחרת...

לא יתכן לומר כך. אבותיכם לא אמרו לדייק כך, אלא ההיפך הוא הנכון. הם טענו שאין צריך לדייק. ממילא ברור כי בקביעת נוסח התפילה

הרופא לא העתיק זה בסתם, אלא בהיפך, שהוא סידר הדברים מחדש בטוב טעם ודעת והתאימם לנוסחתינו. וזה יתברר לנו כאשר נערוך דבריו נגד דברי הטור, ונמצא השינויים שביניהם (אף שברור שמקורו רק מהטור כנז"ל) ונראה שנעשו בכוונה.

מהרי"ץ כתב בהדיא בע"ח דף קס"א ע"א לגבי נוסח הנרות הללו בזה"ל, כמו שהוגה בפנים, כן הוא במסכת סופרים וכו' יעו"ש. מי שיעיין בכתב יד קדשו, ויש הרי שהודפס ופורסם בצילום, יבין היטב מה הוא התכוון במלה 'שהוגה'. רואים בכתי"ק את המחיקות, מה הוא כתב מעיקרא, ומה שינה בסוף. ולפי זה מובנים היטב הדיוקים שעמד עליהם בהמשך דבריו. ובמאמר 'הנרות הללו' [דף 5-6] הרחבתי בס"ד בהסבר הדברים.

אמנם מהרי"ץ לא נכנס כאן מפורש למספר המלים, אבל עכ"פ הוא דייק מאד. כדרכו בקודש.

*

הרוצה להבין את סיבת השינויים שחלו אצל השאמי, יפתח ויראה מה כתבו אותם שייסדו את נוסח תפילות השאמי. יתכן שלא הם בדיוק ממש ייסדו, אבל הם היו קשורים לשינויים האלו.

אפשר לראות זאת למשל בתכלאל שכתב מה"ר יצחק ונה, שהוא לא דייק בנוסחאות התפילה. והנה מתוך מה שכתוב בדפים הראשונים שהם כעין הקדמה לסידור מבוארת מאליה כל דרכו בנוסח התפילה וכדלקמן.

נוסחת רבינו יצחק ונה בדרך כלל היא בלדי, כמו למשל שהוא מביא את נוסח קדיש דעתיד, וכן הוא אומר כי מנהג אנשי תימן לומר "לפניך אני כורע ומשתחוה" וכו', והוסיף שבספר תולעת יעקב כתוב לומר נוסח "לדוד אליך". אעפ"י כן בנוסחאותיו הכלליות אין דיוק, רואים כי הוא לא מקפיד.

עפ"י הספרדים, הם לא נתכוונו לקבוע שיהיה בדוקא כך.

זאת היא הסיבה גם כן שאצל השאמי אמרו בכל מקום נוסח אחר. ערבבו מלים מפה ומשם, כי שיטתם היתה שאין צריך להקפיד.

שיטת השאמי הזו היא הפוכה בדיוק מן מהרי"ץ. הוא סובר שצריכים לדייק היטב במלות התפילה, ולא לשנות מאומה מן המקובל, ממה שקבעו הקדמונים.

שאלה מהקהל: האם לא חכמת הקבלה גרמה למייסדי נוסח השאמי לשנות את הנוסחאות?

תשובת מרן שליט"א: גם זה מכון קצת. אבל אפילו לפי הקבלה צריך לדייק, כי לכל מלה יש מספר מכוון. בשאמי לא אמרו את נוסח האר"י בדיוק, אלא צירפו מכאן ומכאן.

האם מותר או אפשר לענות אמן לאחר נוסח "הנרות הללו".

הזמן קצר והמלאכה מרובה.

אנחנו נוסף בעז"ה עוד כמה דברים בהמשך, כגון מה שצריכים לדון באופן שאדם אחד מדליק נרות חנוכה, ואומר את הנוסח "הנרות הללו אנו מדליקין" כו', "על נפלאותיך ועל נסיך ועל ישועותיך". שומע אותו מישחו ועונה אמן, האם זה אפשרי? אסור או מותר? זוהי אמן יתומה, או שאפשר לענות?

הערה מהקהל: מדוע לא לומר אמן, בכוונה שהשבח שהוא אומר הוא אמת?

תשובת מרן שליט"א: אם כן, מדוע חז"ל לא תיקנו לומר כאן אמן?

המשך השאלה מהקהל: כי אין בכך חיוב, אבל רשות בידו לענות.

תשובת מרן שליט"א: יפה. אבל צריכים לדון בדבריו, כי הם לא פשוטים כל כך. כגון שאם כן מדוע כשאין כהן בבית הכנסת, והש"ץ אומר או"א ברכנו בברכה המשולשת וכו' יברכך וגו', לא עונים אמן אלא כן יהי רצון. מדוע לא לומר אמן?

יש לפלפל בעניין זה. אנחנו אמרנו כעת רק את השאלה, וצריכים להרחיב בה בהזדמנות אחרת.

דחיית טענת חכם אחד שנמצא מין חגב אשר קרסוליו סמוכות לראשו, כי מה שמצא הוא המכונה גמל שלמה ואינו ממין החגבים.

חשבתי לדבר על ימי השובבי"ם, או על מה שקשור אליהם, אבל הזמן כבר אינו מספיק, לכן נתעכב רק על שני דברים קצרים.

הראשונה היא שאלה ששלח אלי ידידנו הרב יהודה בדיחי יצ"ו מעיר בית שמש, תמיהה מאת ידידו הרב שלמה הכהן יצ"ו.

וזה לשונו, הנה החגב הזה, השם אינה אותו לידי בליל שני לסדר נצבים, כ"ד לחודש אלול שנת ה'תשע"ח ליצירה.

בבואי לביתי אחר תפילת ערבית, הנה נמצא החגב על מזוזת פתח ביתי. זאת לאחר שכבר כמה חדשים ישבו תלמידי חכמים – השואל האשכנזי הנ"ל וחבריו – לדון על כשרות החגבים, והוא התפעל. ונשתוממתי לראות, כי יש לו סימני הטהרה, וכי יש לו קרצוליים כפי שיטת רש"י, וכמו שכתב הפרי תואר. עיין ברש"י פרשת שמיני פרק י"א פסוק י"א, וברש"י במסכת חולין דף נ"ט ע"א ד"ה ובחגבים, ובגמרא חולין דף ס"ה ודף ס"ז ע"א, ובספר שלחן ערוך המקוצר ובעיני יצחק סימן קל"ד סעיף ז' ואות כ"ז. שם בשולי הגליון כתב, שאין בנמצא חגב שהקרצוליים שלו יהיו סמוכים לראשו לפני הרגליים. הנה בחגב הזה

שערי יצחק – השיעור השבועי

שאינן לדבריו יסוד במציאות. לפי דבריו יוצא שהחגב המותר הוא רק זה שקרסוליו מקדימה, אבל אין דבר כזה בעולם. בדקו את כל החגבים שנמצאו בעולם, ואין בשום אחד מהם קרסוליים מקדימה.

נחזור על הדברים. אי אפשר לפרש כדברי הרב פרי תואר, כי אם התורה מתירה רק את החגב שקרסוליו, דהיינו כרעיו, הם נמצאות בגופו קדימה, הדבר אינו יתכן, כי לא קיים חגב כזה במציאות. עברו ובדקו את כל החגבים, ומצאו כי לא קיים סוג חגב כזה בעולם. [המקורות לכל העניין מובאים באורך בין היתר בשו"ת עולת יצחק ח"ג סי' ר"ב, יעו"ש].

עתה מגיע החכם השואל הנ"ל, רבי שלמה הכהן נר"ו, ומקשה עלינו, שואל אותי במכתבו דלעיל, מדוע אתם אומרים שאין חגב כזה? אני מצאתיהו על מזוזת ביתי, והנה תמונתו. הוא שלח לי תמונה, והנני מציגה בפניכם. [מרן שליט"א מראה את תמונת ה"חגב" למשתתפי השיעור].

ממילא הוא טוען לי, הרי לך במפורש חגב עם רגליים מקדימה...

מרן שליט"א פונה לציבור בשאלה: האם אתם מבינים את הטעות פה?

הערה מהקהל: בודאי. זהו "גמל שלמה", ובכלל לא חגב...

תשובת מרן שליט"א: ממש מצחיק. הגיע לביתו "גמל שלמה", והוא חשב לתומו כי הוא חגב... זו היא הטעות. הפלא הגדול עוד יותר שהוא הפנה את שאלתו לתלמידי חכמים, והם דנו לכאן ולכאן, ניסו לתרץ באופנים שונים. האחד אומר בכה, וחבירו אומר בכה, וכדלקמן.

אפשר קצת להבין אותם, מפני שה"גמל שלמה" דומה ומזכיר את צורת החגב המקורי, ויש להם דברים משותפים. אך אינני יודע אם

שלפנינו, הסכימו החברים שיש לו קרסוליים בדרך הזאת. ויש לו הארבעה סימני טהרה המבוארים במשנה. ואם כן, כנים דברי האור החיים הק' בספרו פרי תואר (ובאוה"ח פ' שמיני שם בקיצור) עיי"ש ודו"ק. והנה רצוני לשלוח זה (החגב) לכבוד הגאון ר"י רצאבי שליט"א מח"ס ש"ע המקוצר ושו"ת עולת יצחק, ולשמוע חוות דעתו הרחבה.

השמעתם את ה"הפתעה"?

בשביל להבין את השאלה, נצטרך להסביר את הרקע לשאלה. ישנו ויכוח גדול לגבי החגבים שאבותינו היו אוכלים. אנחנו טוענים שהחגבים הללו מותרים לפי כל הדעות, ואין באכילתם שום חששות. לא רק אצלנו, אלא בהרבה ארצות היו אוכלים את החגבים הללו, צפון אפריקה, לוב, אלגיר, תוניס, כולל ארץ מרוקו.

כנגד זאת מגיע בעל אור החיים בספרו פרי תואר ואומר לפי איך שהוא הבין את רש"י בפירושו לתורה, וכן במסכת חולין, ישנו איסור לאכול את החגבים הללו, היות ורש"י אומר שהקרסוליים, היינו הכרעיים שהוא מנתר בהן, צריכים להיות מקדימה, אבל בחגבים שמקובל לאכלם, הכרעיים אינם מקדימה אלא באמצע.

ביאור הדבר הוא כך. לחגב ישנם ארבע רגליים, ורגלי החגב שהוא מנתר בהן נמצאים באמצע, לכן לפי רש"י לדעתו זהו אינו המין שהתירה תורה.

הערה מהקהל: הרב דיבר על כך בעבר ושיעור מוצש"ק בשלח ה"תש"ע, ומוצש"ק שמיני התשע"א, ומוצש"ק ויקהל פקודי התשע"ג.

תשובת מרן שליט"א: אכן כן.

יש לכך סתירות רבות, וכבר דחו אותו על ימין ועל שמאל, כגון בס' מרפא לשון ונופת צופים. ברם אחת מן הטענות החזקות ביותר כנגדו הוא

בכלל יש עניין למישהו לאכול ממנו, מרוב שהוא רזה כל כך, ברם הדברים אינם משנים לנו לעיקר הדין.

הם באים וטוענים טענה, ונדמה להם כי היא קושיא ממש חמורה, לכן אפילו שכבר כתבתי זאת בעבר ועיני יצחק על ש"ע המקוצר ח"ד סי' קל"ד הערה כ"ז, דף קפ"ט, צריכים לשוב ולהודיע שזו טעות מעיקרא, והשאלה אפילו לא מתחילה.

המין היחיד מבין בעלי החיים עם רגליים קדימה הוא "גמל שלמה", אבל הוא לא ממיני החגבים כלל ועיקר, ראשית מפני שהרגליים הקדמיות הללו בכלל לא נועדו לנתר בהן, אלא לתפוס את טרפו עמהן. "גמל שלמה" בכלל לא מנתר אלא מעופף, והתורה אומרת ויקרא י"א, כ"א, אֲשֶׁר (לא) [לו] כָּרְעִים מִמֶּעַל לְרַגְלָיו, לְנִתֵּר פָּהֶן עַל הָאָרֶץ. כמו כן ה"גמל שלמה" איננו בא בקבוצות ולהקות כמו שכתוב על החגבים. ככלל, גם יתר כל הסימנים הכתובים על החגב, לא שייכים בו.

גמל שלמה איננו בכלל ארבה, והוא לא מין חגב.

שאלתם מוטעית מעיקרא. "גמל שלמה" איננו חגב בכלל בשום אופן, ואין מקום לתירוץ דחוקים, כמו שחכם אחד רצה לטעון, שמא ואולי "חגב" זה שבא לפנינו מהונדס... עשו לו שינוי גנטי, והמציאו חגב חדש שלא היה לעולמים...

זו דוגמא ניאותה לראות למשל עד היכן אפשר להרחיק עם טעויות.

אין מקום לשאלות ולתירוץ, והסברתי זאת בס"ד בהלכות חגבים שם בזה"ל, ישנו רק מין אחד שיש לו ככרעיים אלו סמוך לצוארו, והוא הנקרא בזמנינו כאן בשם גמל-ארי או גמל-שלמה, אבל ודאי אין הכוונה עליו, כי איננו משמשות לו לניתור כמפורש בתורה, אלא לטרוף טרף.

ועוד שאינו משחית ומכלה כמו הארבה הנזכר בפרשת בא, ובספר יואל, וגם אינו משתווה לצורתו שביארו חז"ל בכמה מקומות, כגון בחולין דף ס"ה ע"ב, וכגון מאמר ר' נחמיה י"ד דברים נאמרו בארבה, פיו סתום וכו'.

קיצור הדברים, לא זה הדרך, ולא זה העיר [מלכים ב' ו', י"ט].

מבצע חלוקת הספר שלחן ערוך המקוצר חלק קדושה (מהדורא מוקטנת) למתחייבים ללמוד בו במשך ימי השובבי"ם. מכירה מסובסדת של ספר פסקי מהרי"ץ עם בארות יצחק – טהרה, לרגל ימי השובבי"ם.

לרגל ימי השובבי"ם, יוצאים כעת במכון "פעולת צדיק" במבצע כפול.

ידידנו הרב ניר טירי יצ"ו יזם את הרעיון, ופרסם אותו בעלון. נקרא את הדברים בפניכם. מכון פעולת צדיק יוצא במבצע לעידוד ההלכה, בפרט בתקופת ימי השובבי"ם הבעל"ט.

המבצע הינו לחתנים ולנשואים בלבד. כל מי שיתחייב ללמוד את הלכות טהרת המשפחה בתקופת השובבי"ם ה'תש"פ, מתוך הספר ש"ע המקוצר ח"ו, לפחות פעם אחת, יקבל את הספר ש"ע המקוצר ח"ו קדושה, מהדורא מוקטנת חנם.

הנה הספר במהדורא מוקטנת בידי כעת, והעומד בתנאים הללו יכול לקבלו אצלינו בחנם, העיקר הוא ללמוד את ההלכות, ורצוי גם ללמוד את העיני יצחק, אבל במסגרת המבצע לא מחוייבים לכך.

לבד מש"ע המקוצר חלק קדושה, הוצאנו לאור בעבר את הספר קדושת ישראל. והן הן אותן ההלכות, דיני טהרת המשפחה. בש"ע המקוצר נוספו גם הלכות מחלק אבן העזר, אבל איננו מדברים עליהם, אלא רק על הלכות טהרה בלבד.

נושא הספר הוא, בעניין יתרון 'האמונה התמימה' הגבוהה מעלה משכל וחכמה, חסרון החקירה בשכל והגיון אנושי המוגבל בתבנית 'חקות שמים וארץ', המכשיל בני אדם עדי שאל, ולכדי כפירה בתורה ובחכמי ישראל לדורותיהם רח"ל. ובעניין חשיבות לימוד 'תורת החן', החלק הרביעי בפרדס התורה הקדושה, שנמסר מפי הגבורה לאדם הראשון והאבות, וממשה רבינו ע"ה במסורה ליחידים הראויים אשר בכל דור ודור, השתלשלותה דרך ספר הזוהר הקדוש, קבלת הקדמונים, האר"י הקדוש, הרמח"ל, הגר"א והבעש"ט, עד דורנו אנו, להאיר נשמות דור עקבתא דמשיחא דייקא, שישתוקקו ויכמהו לאמת התורה ולדבקות בה' יתברך, כהכנה לגאולה השלמה אשר בא תבוא במהרה אמן.

מחבר הספר הוא ידידנו משנים קדמוניות. הרב יניב שליט"א, יש לו קו מיוחד, הן במחשבה, והן בהבנה. לא מדובר על ספר ליקוטים, אלא פרי הגיגי מחשבתו.

כדוגמא קטנה לרעיון מקורי, נציין את מה שהוא כתב [בספר עב הענן] על פרשתנו, בפירוש הפסוק [י"ב, ל"ו], וַיִּצְלָהוּ אֶת מִצְרַיִם. וכי אנחנו ניצלנו אותם כפישוט? ניצול חולשה של אחרים, נשמע לא יפה. צריכים להסביר זאת, והוא מתייחס לכך באריכות גדולה. הכוונה האמתית היא בכלל הפוכה. אנחנו לא עבדים. נעשה חשבון ונראה כי אפילו אם נוסיף את הרכוש הגדול שבזו מהם, בכל זאת עוד אין בכך די בשביל להשלים את שכרינו על העבדות הרצופה במשך מאתיים ועשר שנים וכו'. נמצא בעצם כי אנחנו לא ניצלנו את מצרים. ולגבי פירוש הפסוק האמתי, אפשר לעיין שם כיצד הוא מסביר זאת.

בספר אמת צרופה הרב יניב שליט"א מאריך על ענייני לימוד הקבלה, וגם להבדיל על הכת הכופרת בקבלה. דרך הלימוד והכתיבה שלו, היא מחשבתית ומקורית, וישר כחו.

סיבת המבצע היא משום שמקובל בעם ישראל ללמוד בימי השובבי"ם לחזק את ענייני הקדושה והטהרה, לכן גם אנחנו רוצים לעודד זאת אצל הציבור.

בעלון שם כתוב עוד כך, המלאי מוגבל, והזריז נשכר.

הרב ניר מוסיף ומדגיש, כי המבצע הוא רק למי שמתחייב, אבל מי שלא מתחייב אלא רק אומר "בלי נדר", יוכל לקבל את הספר רק אחרי שיגמור...

המבצע הנוסף הוא כך. בתקופת השובבי"ם הבעל"ט יהיה ניתן לרכוש את הספר פסקי מהרי"ן שערי טהרה עם הביאור הנפלא בארות יצחק במחיר מיוחד, 35 שקלים, במקום 45 שקלים.

ברוך יהיה הרב ניר יצ"ו, יהי רצון שיוזכה להגדיל תורה ולהאדירה.

דברי מרן שליט"א בשבח הספר "אמת צרופה" מאת הרב יניב דהארי שליט"א שיצ"ל השבוע. חשיבות הלימוד בספר הזוהר הקדוש. אזהרה שלא להעמיק בעיון בספר הזוה"ק ללא טבילת עזרא, וכנראה זאת הסיבה של נפילת אנשי כת הדרדעים.

נסיים בהודעה נוספת, בשורה טובה לרגל ספר חדש שיצא לאור הנקרא בשם "אמת צרופה", אותו חיבר הרב יניב דהרי.

כך הוא קורא לעצמו, דהרי, כי בעברית קשה לבטאות את השם המקורי שהוא צֶאֱהָרִי. אם הוא היה משתמש בשמו המקורי, כולם היו יודעים את ייחוסו החשוב, מסתמא המשפחה קשורה לשלשלת מהר"י צאהרי בעל צדה לדרך, וספר המוסר וכו'. ברם מה לעשות, המקוריות איננה מסתדרת עם הלשון...

הרב יניב יצ"ו חיבר והו"ל לפני כמה שנים את הספר "עב הענן" על התורה, ועתה הוא מוסיף והולך, חיבר ספר חדש בשם אמת צרופה.

בין היתר הוא מדגיש שם את מעלת לימוד הזוהר הקדוש. צריכים לדעת כי בימים האלו, ימי השובבי"ם, חשוב מאד לגרוס בספר הזוהר הקדוש, אבל לא רק בימי השובבי"ם, אלא תמיד. אנחנו מעוררים כל הזמן כי כדאי מאד לכל אדם שיקבע לעצמו לימוד זוהר, לפחות דף או עמוד ליום. הלימוד בזוהר מוסיף לאדם הרבה קדושה וטהרה. מי שזה קשה לו, יכול בספר ראשית חכמה. ישנם האומרים כי במקום הלימוד בזוהר הק', אפשר גם ללמוד את חידושי האור החיים הקדוש על פרשת השבוע. אלו הם ספרים המחזקים הרבה בקדושה וטהרה, וכל אחד יכול לבחון ולהרגיש זאת בעצמו.

בספר אמת צרופה [שער שמיני, וגם לפני כן] מביא את מה שכתבנו כי מותר לאדם לגרוס וללמוד בספר הזוהר, גם אם הוא עוד לא הספיק לטבול טבילת עזרא. כיון שזוהי גירסא בעלמא אפילו אם הוא ביחד עם הבנה פשוטה, בכל זאת הטבילה איננה מעכבת.

אבל הדגשתי בהסכמתי לספר, ועתה אני אומר זאת שוב, כי אם אדם לומד ממש בעיון, רוצה להבין ולהיכנס לסודות התורה, אין לו ללמוד בלי שטבל תחילה. זה ממש מסוכן.

חושבני כי אנשי הכת הידועים שפערו פיהם כנגד הזוהר הקדוש והמקובלים, למרות שמתחילתם הם עסקו בנסתרות, הם כפרו בכל, מפני שצורת לימודם לא היתה בקדושה ובטהרה.

צריכים לדעת ולהבדיל כי חכמי שרעב למשל שעסקו בקבלה, טבלו לפני כן, אבל בצנעא לא היה מקובל לטבול. נראה לי כי צורת לימוד כזו, בלא טהרה מספקת, היא "העיפה" ודחפה אותם החוצה מן המחיצה. מדובר על הדור האחרון. בזמן מהרי"ץ כנראה נזהרו לטבול, עיין עץ חיים דף ד' ע"ב.

אפשר לראות זאת במוחש. על אותם מתי מעט מחכמי צנעא שעסקו בנסתרות, ואחרי כן הם בעטו. מאידך חכמי שרעב גם עסקו בנסתרות, אבל להבדיל, אין פרץ ואין יוצאת. אפשר לראות זאת גם בספריו של מהר"ח סנוואני שהוא מדגיש זאת.

כך כתוב בספר אמת צרופה שם [בדף ע"ב], לדאבוננו גם יהדות תימן ספגה מכה קשה ומרה מיצר הרע, אשר היטיב להתלבש ברוח ההשכלה ולהדחיק רב מפורסם למינות ולכפירה ברבותינו ז"ל, ואשר הצליח להשפיע על קומץ תמימים וביניהם גם יודעי ספר ללכת בעקבותיו, כאשר ניצל את מעמדו כרב חשוב לכפור בתורת אלהים חיים ובגדולי ישראל לדורותיהם וכו'.

הרב יניב מוסיף ודן שם בסוגיא הזאת, ומוסיף כהנה וכהנה דברים יקרים ומיוחדים. אמרנו רק פרטים אחדים, מקוצר הזמן, אבל יש שם הרבה עניינים חשובים. הרב ניר טיירי יצ"ו מפיץ את הספרים, ובעז"ה עוד יזכו ונזכה כולנו להגדיל תורה ולהאדירה. אכ"ר.

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד ע"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך.

השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ב"ה כל משאלות ליבם לטובה. אכ"ר.